

hadislerle istişhâd etmemesinin onlarla istişhâdın câiz olmamasını gerektirmediği de ileri sürülmüştür. Kısa hadislerle Resûl-i Ekrem'in feshahatini ortaya koyan hadislerin, özlü sözlerinin (cevâmiu'l-kelim) ve darbimesellerinin hem lafız hem anlamca ona ait olduğu, birkaç rivayeti bulunan hadislerle uzun hadislerin ise anlamlarının nakledilmiş olabileceği görüşü daha mâkul kabul edilmiştir.

Bütün Arap lehçeleriyle istişhâd sahih olmakla birlikte Kureys, Kays Aylân, Temîm, Esed, Hüzeyl, bazı Kinâne kabileleriyle Tay kabilelerinin lehçeleri daha muteberdir. Yunanlılar'a komşu olan Tağlib, İran'a komşu olan Bekir b. Vâil gibi Arap olmayan unsurlarla sınır komşusu kabilelerin lehçelerinden istişhâd ise uygun görülmemiştir. Hem çölde hem şehirde yaşayan kabilelerin lehçeleri de istişhâd açısından makbul sayılmamıştır.

Dürüstlük şartı istişhâdda kendisinden rivayette bulunulan kimsede değil râvide aranmış, müslüman olmayanların, çocukların, kadınların ve delilerin sözleriyle de istişhâd edilmiştir (Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 138-144). Uydurma olması veya bir müvelled şaire ya da sözüne güvenilmeyen birine ait bulunması ihtimalinden dolayı söyleyeni bilinmeyen nazım ve nesirle istişhâd câiz görülmemiştir. Lehçelerin birbiriyle karışması istişhâda engel değildir. İki ve daha fazla rivayeti olan şâhidle vezin ya da kafiye zoru ile yapılmış değişikliklerle de istişhâd câizdir. İrabı ve anlamı kesin olmayan, ihtimal taşıyan şâhid geçersizdir. Bu ilkeler hem Arap gramerinde hem de Arap sözlüğünde uygulanır.

Arap diline ait sözlük çalışmalarında kadim Arap şiirinin şâhid olarak kullanıldığı ilk örnekler, lügat açıklamalarının ağırlığı ve yoğunluğu sebebiyle "lugavî tefsir" adı verilen garîbü'l-Kur'ân, meânî'l-Kur'ân, mecâzü'l-Kur'ân türü eserlerde görülür. Hâricîler'in reisi Nâfi' b. Ezrak'ın, Kur'an'da geçen 200 kadar garîb kelimenin anlamına dair sorduğu sorulara Abdullah b. Abbas'ın kadim Arap şiirinden getirdiği şâhidlerle açıklamalarda bulunduğu *Mesâ'ilü Nâfi'* b. *Ezrak* adlı risâlesi (nşr. Âişe Abdurrahman, Kahire 1971) bu konuda bilinen en eski çalışmalardan. İbn Abbas'ın *Garîbü'l-Kur'ân* (Âtif Efendi Ktp., nr. 2815/8, vr. 102^a-107^a) ve *Luğâtü'l-Kur'ân* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid, Kahire 1946) isimli risâlelerinde de aynı şekilde lugavî açıklamalarda şevâhide yer verildiği görülür. Ferrâ ile Ahfeş el-Evsat'ın *Me'âni'l-Kur'ân*larında ve

özellikle Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ında lugavî izahlarda Arap şiiri yoğun biçimde şâhid olarak kullanılmıştır.

Arap sözlükçülüğünde ortaya konan bu dolaylı çalışmaların dışında "kitâbü'l-hayl, kitâbü'l-ibil, kitâbü halkı'l-insân" gibi doğrudan Arap lugatçılığına dair kaleme alınmış monografik risâlelerle bunlardan sonra veya aynı zamanda telif edilmiş olan Arap dilinin ilk tam sözlüğü *Kitâbü'l-'Ayn*'da (Halil b. Ahmed) yoğun biçimde kadim Arap şiiri, Kur'an âyetleri, Arap atasözleri ve kısmen de hadisler kelimelelerin gerek morfolojik yapı gerekse anlamlarıyla ilgili şevâhid olarak kullanılmıştır. Daha sonra yazılan İbn Düreyd'in *Cemheretü'l-luğâ'sı*, Fârâbî'nin *Divânü'l-edebî*, Ezherî'nin *Tehzîbü'l-luğâ'sı*, Cevherî'nin *eş-Şihâh*'ı, İbn Fâris'in *Mücmelü'l-luğâ'sı* ile *Meķâyîsü'l-luğâ'sı*, İbn Sîde'nin *el-Muħkem* ve *el-Muħaşşas* adlı sözlükleri, İbn Manzûr'un *Lisânü'l-'Arab*'ı ve Zebidî'nin *Tâcü'l-luğâ'sı* gibi hacimli sözlüklerde geniş ölçüde şevâhide yer verilmiştir. Bu hacimli sözlükler üzerinde kullanım kolaylığı sağlamak amacıyla yapılan ihtisar çalışmalarında ilk ayıklananlar şevâhid olmuştur. Ebû Bekir Muhammed er-Râzî'nin *Muħtârü's-Şihâh*'ı, Zebidî'nin *Muħtaşarü'l-'Ayn*'ı, Firûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muħîṭ*'i bu tür sözlüklerin başında yer alır. Bundan sonra telif edilen sözlüklerde ise şevâhide ya hiç yer verilmemiş ya da bu yönleme nâdiren başvurulmuştur. Kahire Arap Dil Akademisi'nin yayımladığı *el-Mu'cemü'l-kebir*'de eski sözlük geleneğine uygun olarak belli ölçüde şevâhide yer verildiği görülmektedir.

Türkçe sözlüklerden Hüseyin Kâzım Kadri'nin *Türk Luğatı* (I-II, İstanbul 1927-1928; III-IV, İstanbul 1943-1945), Türkiye Türkçesi ile diğer Türk lehçelerinden şevâhidin yanında Arapça ve Farsça örneklerle de yer veren bir eser olarak dikkati çekmektedir. Bunun yanında Mustafa Nihat Özön'ün *Osmanlıca Türkçe Sözlük*'ü ile (İstanbul 1952) *Meydan Larousse - Büyük Luğat ve Ansiklopedi* (I-XII, İstanbul 1969-1973), istişhâdi sözlük alanında uygulayan eserlerdendir. Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı *Tarama Sözlüğü* de (I-VI, Ankara 1963-1972) bu alanda önemli bir çalışma sayılır.

Bazı gramer ve belâgat kitaplarında örnek olarak zikredilen şiirlerin açıklanmasına dair birçok şevâhid şerhi kaleme alınmış (*Eİ²* [İng.], IX, 371-372), şiir şevâhidini belli bir düzene göre toplayan indeks ve

koleksiyonlar tertip edilmiştir. August Fischer - Erich Bräunlich'in *Schawâhid-Indices*'i (Leipzig-Vienna 1934-1935), Abdüsselâm Muhammed Hârûn'un *Mu'cemü şevâhidi'l-'Arabiyye*'si (Kahire 1972) ve Ahmed Neffâh'ın *Fihrisü şevâhidi Sibeveyhi*'si (Beirut 1970) bunlar arasında yer alır. İstişhâd meselesini inceleyen çalışmalar içinde şunlar sayılabilir: Süleyman b. İbrâhim el-Matrûdî, *el-İstîşhâd bi'l-hadîşin-nebeviyyi ve'l-eşeri 'ale'l-mesâ'ilin-naḥviyye ve's-şarfiyye* (yüksek lisans tezi, 1403, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye [Riyad]); Sâbân Abdullah Bâ Fazl, *el-İstîşhâd bi's-şifri'l-'Arabî inde Sibeveyhi* (yüksek lisans tezi, 1403, er-Riâsetü'l-âmme li-ta'lîmi'l-benât [Cidde]); Muhammed el-Bâtîl Müceydil el-Harbî, *eş-Şâhidü's-şifri fi'n-naḥvi'l-'Arabî* (doktora tezi, 1407, Câmîatü'l-Melik Suûd [Riyad]); M. Reşit Özbalkçı, *Arap Gramerinde Kur'an ve Hadisle İstîşhâd* (doktora tezi, 1985, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 738; İbn Kuteybe, *eş-Şifri ve's-şu'arâ*, I, 63; İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, Kahire 1386/1966, I, 32; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde* (nşr. Muhammed Karkazân), Beirut 1408/1988, I, 196-198; Zemaḥşerî, *el-Keşşâf* (Kahire), I, 220-221; Teftâzânî, *el-Muḥavvel 'ale't-Telḥîş*, İstanbul 1286, s. 10; Süyûtî, *el-Müzhir fi 'ulümü'l-luğâ ve envâihâ* (nşr. M. Ahmed Câdelmevlâ v.dğr.), Kahire, ts. (Dâru ihyâi'l-kütübi'l-'Arabiyye), I, 138-144; a.mlf., *el-İktirâh* (nşr. Ahmed Suphi Furat), İstanbul 1395/1975, s. 6, 20-41; Abdülkâdir el-Bağdadî, *Hiżânetü'l-edeb*, I, 5-18; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 6-8; Ali Necdi Nâsif, "en-Nüḥât ve'l-istîşhâd bi'l-hadîşin-ş-şerîf", *Mecelletü'l-Baḥşî'l-İlmî ve't-türâsi'l-İslâmî*, III, Mekke 1980, s. 159-164; M. Reşit Özbalkçı, "Arap Dilinde İlk İstîşhâd", *DÜİFD*, sy. 5 (1989), s. 369-383; Hüseyin Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstîşhâd Meselesi", *EAÜİFD*, sy. 9 (1990), s. 67-79; Ali Eroğlu, "Şiirle İstîşhâd ve İstîşhâd Açısından Medârik", *a.e.*, sy. 11 (1993), s. 326-358; Cl. Gilliot, "Şhawâhid", *Eİ²* (İng.), IX, 370-372.

İSMAİL DURMUŞ

İSTİŞHÂD

(الاستشهاد)

Bir sözün ardından onu pekiştiren ve doğruluğunu kanıtlayan atasözü, vecive ve temsil niteliğinde bir söz zikretme anlamında edebî sanat.

Bed'î ilmi içinde yer alan istişhâdi edebî bir sanat olarak inceleyen ilk müellif Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra) "istîşhâd ve ihticâc" adını verdiği tü-

rü şöyle açıklamıştır: “İlk önce bir söz getirilir, sonra onu, bundan doğan ve buna bir zeyil konumunda olan, doğruluğuna delil ve örnek teşkil eden diğer bir söz takip eder” (*Kitâbü’ş-Şinâ’ateyn*, s. 470). İbn Sinân el-Hafâcî, “istidlâl bi’t-temsîl” olarak adlandırdığı istişhâdı, “Önceki sözün doğruluğuna delil teşkil eden ve ona bir misal konumunda olan söz getirmektir” diye tanımlamıştır. Maarri’nin şu beyti Hafâcî’nin verdiği örnekler arasında yer alır: *لو اختصرتم من الإحسان زركم / والعدب يهجر لوفراط في الخصر* (İhsanlarınızı biraz kıssaydınız sizi ziyaret edecektim. Tatlı su da olsa eğer aşırı soğuksa ondan kaçılır). Burada son cümle ilk cümlelerin doğruluğunu kanıtlayan bir temsil durumundadır. Temsil konumundaki hikmetli söz genellikle edibin kendisine ait olur.

Hatîb el-Kazvîni ve onun *Telhîşü’l-Miftâh*’ını şerhedenlerle daha sonraki belâgat âlimleri istişhâdı bir itnâb türü olarak görmüşlerdir. Kazvîni’nin “itnâb bi’t-tezyîl” dediği itnâb nev’i Ebû Hilâl el-Askerî’nin “istişhâd ve ihticâc” adını verdiği türe yakındır. Kazvîni tezyîl itnâbını, “Bir cümlelerin ardından aynı anlama gelen ve onu pekiştiren bir başka cümle getirmektir” şeklinde tanımladıktan sonra onu, önünden bağımsız bir mesel konumunda bulunan ve önüyle bağımlı olarak mesel konumunda olmayan tezyîl şeklinde ikiye ayırmıştır. Türün özellikle mesel durumundaki tezyîl ile tamamen örtüştüğü görülmektedir. Şu âyetler, Kazvîni’nin mesel konumundaki tezyîle verdiği örnekler arasında yer alır: *وقل جاء الحق وزهق الباطل ، إن الباطل كان زهوقا وما جعلنا لبشر من قبلك الخلد ، أفان مت فهم الخالدون ، كل نفس ذائقة الموت* (Biz senden önce hiçbir beşere ölümsüzlük vermedik. Sen öleceksin de onlar ölmeyecekler mi? Her can ölümü tadacaktır [el-Enbiyâ 21/34-35]). Âyetlerdeki son cümleler önleriyle aynı anlamda olarak onları pekiştiren, fakat aynı zamanda önlerinden bağımsız birer mesel durumundadır.

Askerî’nin türle ilgili olarak örnek verdiği pek çok şiir arasında şu iki mısra özellikle kaydedilmelidir: *إنما يعشق المنايا من الأ / وقذاك الزماح أول ما يكسر قوام من كان عاشقا للمعالي / منهن في الحروب العوالي* (Milletler içinde ancak yüce mertebelere âşık olanlar ölümüne seve seve giderler / Nitekim savaşlarda mızrakların da ilk kırılan yerleri üst taraflarıdır). Mütenebbî’nin şu beyti de bu konuda nakledilen en yaygın örneklerden

dir: *من يهن يسهل الهوان عليه / ما لجرح بميت إيلام* (Alçağa alçaklık vız gelir, hiç ölüye yara acı mı verir?).

Askerî’nin de belirttiği gibi istişhâd örneklerinin birçoğu teşbih-i temsîli veya istiâre-i temsîliye formundadır. Abdülganî en-Nablûsî, şairin şiir içinde adını veya lakabını kulağa hoş gelecek şekilde zikretmesini bir bedî’ türü olarak istişhâd adı altında ele almıştır. Nablûsî, eski ve yeni şairlerin şiirlerinde buna dair birçok örneğin bulunduğunu belirtir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü’ş-Şinâ’ateyn* (nşr. Müfîd M. Kumeyha), Beyrut 1404/1984, s. 470-473; İbn Sinân el-Hafâcî, *Şırrü’l-feşâha* (nşr. Abdülmüteâl es-Saîdî), Kahire 1372/1953, s. 324; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fi ‘ulûmi’l-belâga* (M. Abdülmün’im el-Hafâcî), Kahire 1400/1980, s. 307-309; *Şurûhu’t-Telhîş*, Beyrut, ts. (Dârü’s-sürûr), III, 225; Abdülganî b. İsmâil en-Nâblûsî, *Nefehatü’l-ezhâr*, Beyrut 1404/1984, s. 329-330; Ahmed Matlûb, *Mu’cemü’l-muştalahâtü’l-belâgiyye ve tetavvürüh*, Bağdad 1403/1983, I, 129-130; II, 235-236.

İSMÂİL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Türk edebiyatında bir edebî sanat olarak istişhâddan ziyade ona çok benzeyen “îrsâl-i mesel” veya “iktibas” tercih edilmiş, bu sebeple Türkçe belâgat kitaplarında istişhâd yer almamıştır. İrsâl-i meselde örnek olarak atasözleri veya benzer özlü sözler, iktibasta âyet ve hadisler zikredilir. İstîşhâda ise örnek söz veya mısraların kime ait olduğunun belirtilmesi gerekir. Belâgat terimi olarak istişhâdın asıl malzemesini doğruluk, güzellik, yaygın kullanılabilirlik gibi farklı özelliklere sahip kalıplaşmış ifadeler oluşturur. Şair veya yazarın ifadeyi kuvvetlendirmek, anlamı zenginleştirmek, sözü sanatlı hale getirmek gibi amaçlarla âyet veya hadis, atasözleri, vecize, mısra ve beyit zikretmesi istişhâdı ortaya çıkarır.

İstîşhâd, anlamı güçlendirmek için başkalarının fikir ve sözlerinden yararlanma bakımından itnâb-ı makbûle benzer (bk. İTNÂB). Özellikle açıklama gerektiren fikirlerle yoruma muhtaç konularda müellifin sığıltan kurtulması ve ifadesini zenginleştirip kuvvetlendirmesi için istîşhâd en geçerli yoldur.

Türk nesrinin başlangıcından itibaren istîşhâd yolunun kullanıldığı görülmektedir. Orta Asya devresinde kaleme alınan *Kutadgu Bilig*’in mukaddimesiyle başlayıp kısa ve secili cümle yapısına sahip Rabgûzî’nin *Kıyasü’l-enbiyâ*’sı ile gelişen bu anlatım tarzı, Dede Korkut hikâ-

yelerinden bu yana atasözlerinin de bu amaç için kullanılmaya başlanmasıyla zenginleşmiştir (geniş bilgi ve örnekler için bk. Defne, s. 87-90). Anadolu sahasında istîşhâd örneğinin bulunduğu görülmektedir. Yazarı belli olmayan *Behcetü’l-hadâik fi mev’izati’l-halâik* ile Sadreddin Mustafa Şeyhoğlu’nun *Merzûbânnâme* tercümesi bu ifade tarzını benimsemiş eserlerdendir.

“Divan nesri” adıyla anılan yazı dilinde Sinan Paşa’nın *Tazarruât*’ından itibaren rağbet gören bu üslup özellikle sanatkârane nesirde yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Başlangıçta daha çok eserlerin mukaddime kısımlarında görülen ve âyet, hadis, İslâm büyüklerinin ifadelerinden seçilmiş sözler, Arapça ibareler, XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra gelişen inşâ anlayışının da etkisiyle bilhassa mensur eserlerin bütününe yayılmıştır. Ayrıca özellikle şiir şerhlerinde istîşhâd için âyet ve hadislerden özlü sözlere, mısralardan manzumelere kadar her çeşit malzemenin kullanıldığı görülür. İktibas ve istîşhâd yoluyla ifadeyi zenginleştirme ve süsleme anlayışı Türk nesrinde ayrı bir yeri olan divan mukaddimelerine de yansımıştır (Üzğör, s. 19-23). Necâtî, Lâmiî Çelebi ve Fuzûlî gibi şairlerin divan mukaddimeleri bu tarzın dikkat çekici misalleriyle doludur.

Tezkiretüş-şuarâ, tezkiretül’-evliyâ ve menâkıbnâmeler yanında tasavvufî mensur eserlerde de bu anlatım tarzına yaygın biçimde başvurulmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren süslü anlatıma yönelme eğiliminin Türk nesrinin külfetli ve ağır bir şekle dönüşmesinde iktibas ve istîşhâd yoluyla anlatımın önemli bir rolü olmuştur. Sanatkârane Türk nesrinin en mükemmel örnekleri sayılan Veysî ve Nergisî’nin eserlerinde görülen istîşhâd örnekleri bu konudaki en uç misaller olarak kaydedilebilir.

Tanzimat devrinde Türk nesrinin sadeleşerek Batı etkisinde bir gelişme kaydetmesine rağmen bu ifade tarzının Nâmık Kemal, Muallim Nâci ve Ziyâ Paşa’nın nesirlerinde sürdürüldüğü görülmektedir. Özellikle Nâmık Kemal’in mektupları bu anlatımın çeşitli örnekleri bakımından zengindir. Muallim Nâci’nin, Türkçe’de kullanılan ve kullanılabilecek olan iktibas ve istîşhâd için *Sânihâtü’l-Arab* (İstanbul 1303), *Sânihâtü’l-Acem* (İstanbul 1304) adlarıyla müstakîl kitaplar kaleme alması bu rağbetin devam ettiğini göstermektedir. Türk edebiyatındaki iktibas